

מוטקה גנב

המשכילים לא רצו לעסוק בהם מחשש לעורר אנטישמיות, הציונים העדיפו לשרטט את היהודי הגלותי כחלש ונרפה, וכך פושעי ישראל בגולה נדחקו לשולי המחקר ההיסטורי. ספר חדש מטיל עליהם - ועל החברה היהודית שבתוכה חיו - זרקור מרתק / **אביעד מרקוביץ**

גרשם שלום, אבי חקר הקבלה במאה העשרים, קבע בראיון מ-1982 שהציונות שינתה את הקיום היהודי - לטוב ולמוטב. לדבריו, "המדינה היהודית צריכה כעת להתעמת עם בעיות חברתיות שמעולם לא היו קיימות בהיסטוריה היהודית... לראשונה ישנה אלימות פיזית קשה בין יהודים... צמח עולם תחתון יהודי שהיה כמעט לא ידוע באירופה". בעיני שלום, מדינה ופשיעה הם שני צדדים של אותו אתגר. ל"יהדות השרירים" החדשה שנוצרה בארץ ישראל יש כוח שלא היה לאבותיה בגלות, והיא מתלבטת איך נכון להשתמש בו. במסורת בעל-פה מאותו ראיון, שלום הוסיף ואמר שאלמלא היה שקוע בתורת הנסתר, היה סקרן לחקור את ההיסטוריה הנשכחת של "הגנגסטרים היהודים".

האמנם מעולם לא היו פושעים יהודים בג' לות? ספרו החדש של פרופ' אפרים שהם-שטיינר, שתורגם כעת לעברית, מאתגר את ההנחה הזו ומהווה סנונית ראשונה של התמודדות מחקרית עם צדדים פחות מתמאייים בעבר היהודי. שהם, המלמד באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, הוא היסטוריון חברתי המתמחה ביהודי אשכנז בימי הביניים. כבר שנים רבות הוא מתעניין במיוחד באנשי השוליים בחברה; ספרו הראשון, "חריגים בעל כרחם" (2008), עסק במשוגעים ובעלי מוגבלויות. כעת גם ספרו השני עוסק באנשים שקופים; אלא השפעם הגיבורים הם אלה שנחרו להוציא את עצמם מן הכלל במו ידיהם.

אבל למי אכפת, בעצם? הרי הרוב היו יהודים כשרים והגונים, ולכאורה אין עניין לדבר על מי שהוציאו את עצמם מן הכלל. יש שיאמרו: מן הסתם גם לנו היו פושעים, כמו בכל חברה, אבל לא כדאי לדבר עליהם בקול רם מפני שהדבר משרת תעמולה אנטישמית וגובל בשנאה עצמית.

ואכן, כפי שמסביר שהם בתחילת הספר, רוב החוקרים בעבר סירבו להתעסק בתולדות הפשע היהודי. המשכילים, שרצו לייפות את ההיסטוריה היהודית ולתאר את מאמצי ההשתלבות בחברה הסובבת, לא רצו לחזק דימויים אנטישמיים של יהודים תאבי בצע, ובחרו לצנזר פשע ואלימות מכל סוג. הציונים, שרצו לצייר את הגלות כתקופה של

פשיעה בחברה היהודית בימי הביניים
אפרים שהם-שטיינר
מאגנס, 323 עמ'

אבל למי אכפת, בעצם? הרי הרוב היו יהודים כשרים והגונים, ולכאורה אין עניין לדבר על מי שהוציאו את עצמם מן הכלל. יש שיאמרו: מן הסתם גם לנו היו פושעים, כמו בכל חברה, אבל לא כדאי לדבר עליהם בקול רם מפני שהדבר משרת תעמולה אנטישמית וגובל בשנאה עצמית.

ואכן, כפי שמסביר שהם בתחילת הספר, רוב החוקרים בעבר סירבו להתעסק בתולדות הפשע היהודי. המשכילים, שרצו לייפות את ההיסטוריה היהודית ולתאר את מאמצי ההשתלבות בחברה הסובבת, לא רצו לחזק דימויים אנטישמיים של יהודים תאבי בצע, ובחרו לצנזר פשע ואלימות מכל סוג. הציונים, שרצו לצייר את הגלות כתקופה של

הכביסה המלוכלכת
כיצד התמודדו הקהילות היהודיות עם פושעים שצמחו בתוכן? מחקר חלוצי שופך אור על פרק היסטורי מודחק

עורך אריאל שנבל

אנשי ימי הביניים לא האמינו בשוויון בפני החוק. משפט כנסייתי בספרד. איור: שאטרסטוק

החברתי כלפיהם. באירופה של ימי הביניים, גניבה הייתה הפשע הנפוץ ביותר - עדות לחברה שנמ' צאת במצב של מצוקה כלכלית מתמשכת. עם זאת, היא גם טופלה בידי הרשויות בחומרה, ועונשה היה מוות (עמ' 37). לעומת גניבה, שהיא פשע חמור אבל "הגיוני" מבחינה חברתית, רצח נחשב פשע חמור בהרבה - ביטוי אימפולסיבי לאלימות שלוחת רסן. שהם מתאר קשת רחבה של רוצחים: אנשים רגילים שאיבדו שליטה בלהט סכסוך, אסירים משוחררים שיצאו למסע של סגירת חשבונות, וגם מתנקשים מקצועיים. המשותף לכל הדמויות הללו הוא שהם גברים: הם פועלים בגלוי לאור יום, בשווקים ובר' חובות. לעומתם, פושעים שקשורים בנשים - וכאן שהם בוחר לדון גם בעברייניות וגם בקורבנות - קורים כמעט תמיד בבית. השער הזה כולל עיסוק בננות, ניאוף ורצח תינוקות, לצד אלימות בתוך המשפחה, ומשקף לקורא איך הקהילה מתמודדת עם הנעשה בחדרי חדרים.

ברומה לספרו הקודם, גם כאן נשען שהם על שני מקורות עיקריים: תשובות הלכתיות, וסיפורי מוסר שלקוחים בעיקר מ"ספר חסידים" שנכתב בגרמניה בתחילת המאה ה-13. כל המקורות הללו מאופיינים באותה בעיה: הם נכתבו בידי אליטה רבנית, ואינם מאפשרים לנו לשחזר את קולותיהם של היהודים הפשוטים, קל וחומר של הפושעים עצמם. שהם עצמו ער לכל הבעיות הללו, והוא שותף לקבוצת חוקרים (בהם מורתי פרופ' אלישבע באומגרטן מהאוניברסיטה העברית), המבקשים בשי' נים האחרונות להסיט את המבט מהאליטה הרבנית אל חיי האנשים הפשוטים.

שקיעה וניוון, תיארו את יהודי הגולה כאנשים חל' שים וחסרי כוח - בוודאי לא בתור בריונים שניצלו את כוחם לרעה.

אם כך, מה הביא את שהם עצמו לחקור את הנר' שא? בסוף הספר (עמ' 271), הוא מדבר על השלי' חות שהוא חש כהיסטוריון - לתאר את העבר כפי שהיה באמת, לטוב ולרע. בפתח הספר (עמ' 7-8) הוא מעלה סיבה נוספת: השיח על פושעים מאפשר ללמוד לעומק על הקווים האדומים של חברה - מהן תפיסות היסוד ואילו מוסכמות אסור לערער. ההנ' חה הזו עשויה להזכיר את הפילוסוף הצרפתי מישל פוקו (1926-1984), שהתפרסם בזכות מחקריו על בתי משוגעים ובתי כלא כמקומות שמאפשרים לב' חון את התפיסות העמוקות והלא-מודעות של הח' ברה. ואכן, יותר משזהו ספר על הפושעים היהודים עצמם, זהו ספר על ההתמודדות של הקהילה איתם - על הדילמות המוסריות והחברתיות שהעסיקו יהודים ברורות הקודמים.

הדשא של הנוצרי

לספר יש מבנה כפול - חלוקה ראשית ומשנית. הוא מחולק לשלושה שערים, שכל אחד מהם מוקדש לנושא מסוים: גניבה, רצח ופשיעה של נשים. החל' קה הפנימית של כל שער היא כרונולוגית, ומתארת התפתחויות בעולם האשכנזי בין המאה ה-11 ל-15. "אשכנז" של שהם איננה כוללת רק את גרמניה או צפון צרפת, אלא גם את צפון איטליה, אנגליה (שיהודים חיו בה עד שגורשו ממנה ב-1290) ופולין. ההבחנה בין סוגים שונים של פושעים לא רק נוחה יותר לקורא, אלא משקפת הבדל עמוק ביחס

אביעד מרקוביץ
הוא דוקטורנט להיסטוריה של ימי הביניים באוניברסיטה העברית

רבה. השנייה: דווקא בימי הביניים צמחה תרבות משפטית מתוחכמת להפליא, שהצליחה להרחיב את מעגל האחריות הפלילית. למרבה הפלא, דווקא חברה ששללה את הזכות להליך הוגן היא גם זו שפיתחה ושכללה את מושג הכוונה הפלילית, וכך הצליחה להעניש לא רק את מבצעי הפשע אלא גם את הסייענים שעמדו מאחוריו.

דוגמה לכך היא היחס לרצח: האשמה הופנתה לא רק כלפי הרוצח, אלא גם כלפי מי שהזמין את נקשות. בהיעדר סמכות לרונ בדיני נפשות, חכמי אשכנז יצרו מסלול "חוץ-משפטי" עוקף לטיפול ברוצחים. הם השתמשו בסנקציות שונות – גידוי, מלקות וגלות – כדי לספק כפרה לרוצח ולפתור בעיות חברתיות קשות. אולם המחיר החברתי היה כבד: הלחץ הפנימי בתוך הקהילות לא אפשר לפורשעים להשתקם. מי שחטא נדון לחיות את שארית חייו מושפל ומוקצה מחמת מיאוס, ללא יכולת אמיתית לטהר את שמו.

הזירה המדממת של המשפט הפלילי מאירה באור אחר את היחסים בין יהודים לנוצרים. בין כותלי הקהילה התנהל מאבק תמידי: האם עדיף לכבש את הכביסה המלוכלכת בפנים, תחת מכבש הסנקציות החברתיות, או לאפשר לשלטונות להי תערב ולהפעיל שלל עונשים שלא עמדו לרשות בתי הדין היהודיים: הוצאה להורג, כלא ועונשים גופניים אכזריים במיוחד (כמו צריבה בברזל מלוי בן). שהם מזכיר לנו שהסנקציות הקהילתיות (שח) לקן שרדו עד עצם היום הזה, כמו הרחקות רבנו תם לסרבני גט) לא נבעו מ"מוסר יהודי" מיוחד, אלא מהמצוקה של בתי דין חלשים וחסרי אוניס, שאין להם משטרה ובתי כלא משלהם. בעולם כזה, אין הבחנה אמיתית בין משפט אזרחי ופלילי, בין פרטי לציבורי. כך נוצר לו מעגל של אכזריות: הקהילה ניסתה לתקן את העוולות שנוצרו בתוכה, ולא פעם גם יצרה עוולות חדשות.

ספרו של שהם מתמקד ביהודי אשכנז. מתב"קש להשוות את הדברים למתרחש בספרד, ולברוק אם בעולם המוסלמי התפתחו דרכים אחרות לטיי פול בעבריינות יהודית. בנוסף, הספר עורך השי וואות נקודתיות לעולם הנוצרי, ובייחוד למשפט הגרמני, אבל מעניין שכל הנושאים שהספר מציג מזכירים שינויים מרכזיים במשפט הכנסייתי של המאה ה-13. זהו העולם שבו נולדה האינקוויזיציה – היכולת לנהל תביעה ציבורית בלי תובע, על סמך שמועות ומוניטין בלבד. זהו גם העולם שבו צמחה תנועת הפֶּלְגֶּלֶנְטִים (בלטינית: Flagellantes, "המלקים" או "המצליפים"), שבחרו להלקות את עצמם בפומבי עד זוב דם ככפרה לחטאי האנושות כולה. גם הבעיות וגם הפתרונות של הקהילות האשכנזיות דומים להפליא לאלו של הממסד הכנסייתי. זהו עולם שבו שמועות ומראית-עין יכולות לשנות הכול. ואולי בעצם זה לא כל-כך רחוק מהי עולם שאנו חיים בו.

ספרו של שהם הוא צעד נוסף וחיוני בדרך להי בנה כנה ומדויקת של היחסים בין יהודים לנוצרים באירופה של ימי הביניים. הוא עשוי לשמש כיריית פתיחה לשורה של מחקרים נוספים בעתיד, שילכו בעקבותיו. הוא משרטט תמונה רחבה שיש בה לא רק נתונים, אלא דיוקן עשיר של תרבות חיה, על הגלוי והסמוי בה. ●

כדי להיענות למשימה חשובה אך מאתגרת זו, פונה שהם להשוואה עם החברה הנוצרית. הוא נשען על הגנה עקרונית: אף שיהודים היו מיעוט זר ולעתים נרדף באירופה של ימי הביניים, הם חיו בשכונות טובה עם הרוב הנוצרי משך מאות בשנים, ופיתחו הרגלים דומים. אם נרצה לדעת איך חיו יהודים באותה תקופה – מה לבשו ומה אכלו, מה חלמו וממה פחדו – נוכל להסתכל על השכנים הנוצרים ולנסות להשלים פערים.

חשוב לציין: קרבה איננה קשורה לסובל-נות, ונוצרת באופן לא מודע מתוך המציאות של החיים המשותפים. אמנם, ההנחה הזו יכולה ללמד על השקפת העולם של החוקר שמספר את הסיפור: במאה העשרים, שורה של היסטוריונים יהודים בגרמניה ובארצות הברית תיארו את חיי היהודים בגלות כחיים של רבית ורבותיות. לעומתם, היסטוריונים ציונים וישראלים העדיפו לתאר את הקהילה היהודית כמיעוט מוסגר בתוך העולם הנוצרי. הספר שלפנינו מבטא שילוב בין המגמות השונות, והתקן רבות של חוקרים ישראלים לסיפור האמריקאי.

סל עונשים מוגבל

מבחינה משפטית, הספר מספק לנו שתי תובנות שיש להן רלוונטיות רבה בימינו. האחת: אנשי ימי הביניים לא האמינו בשוויון בפני החוק. חומרת העונש וההוקעה הפומבית נגזרו מהמעמד החברתי והמוניטין של הנאשם; ככל שהוא היה חלש יותר מבחינה חברתית, כך שילם מחיר כבד יותר על מעשיו. אנשים חזקים ואמידים חמקו מעונש, ואילו אנשים חלשים וחסרי מעמד נענשו בחומרה